

Makale Türü: Araştırma

Geliş Tarihi: 31.08.2020

Kabul Tarihi: 01.10.2020

NEYRİZ CUMA CAMİSİ MİHRABINDAKİ BÜYÜK SELÇUKLU DÖNEMİNE AİT ALÇI SÜSLEME VE KİTABELER

Dr. Kamran SOKHANPARDAZ*

Öz

Büyük Selçukluların İran topraklarında ortaya koyduğu mimari anlayış ve biçimler Anadolu ve İslam coğrafyasının vazgeçilemez mimari özellikleri arasına girmiştir. Büyük Selçuklu mimarisinde dekorasyon malzemeleri arasında alçının yoğun bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bu makalede, Neyriz Cuma Camisi mihrabındaki Büyük Selçuklu dönemine ait alçı süsleme ve kitabeleri ele alınmıştır. Yapı, Büyük Selçuklulardan önce yapılmış camilerden biri olup, mihrabı farklı dönemlerde müdahaleler görmüştür. Mihraptaki bazı süsleme ve kitabelerin, Büyük Selçuklu dönemine ait olup olmadığına dair farklı görüşler bulunmasına rağmen, burada yazılı olan tarihlerinden 460/1068 tarihini esas alınarak, mihrabın süsleme ve kitabelerinin bir kısmının, Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Alparslan zamanında onarım görmüş olduğu bu çalışma kapsamında tespit edilmiştir. Mihrabın süsleme kompozisyonunun, yazı, bitkisel ve geometrik bezemeleri içerdiği ve kazıma, ajur ve kabartma tekniğinde yapıldıkları anlaşılmaktadır. Mihrabın alçı süslemeleri ve kitabelerin sanatçısı ile ilgili herhangi bir bilgi bu çalışmada tespit edilememiştir. Mihrapta görülen alçı kitabe ve süslemeler, Nişâbur'da yapılan kazı çalışmalarından çıkan İran'ın ilk İslami devirlerine (X. yüzyıl) ait alçı süslemeler, Karahanlı (840-1212), Gazneli (963-1186), Anadolu Selçuklu (1075-1308) ve İran'ın İlhanlı dönemi (1256-1353) alçı süslemeleri ile yakın benzerlik arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: *Büyük Selçuklu, Cami, Mimari, Neyriz Cuma Camisi, Alçı Süsleme.*

The Great Seljuk Stucco Ornaments And Inscriptions Of The Mihrab Of The Neyriz Friday Mosque Abstract

The art forms of the Great Seljuk period an independent category within Islamic art. This architectural forms put forward by the Great Seljuks in Iran

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, artrecher@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5247-1731. Bu makale doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi BAP tarafından desteklenmiştir (Proje No: PYO.ILH.1904.18.001).

became one of the architectural features of Anatolia and Islamic lands. In this article, the stucco ornaments and inscriptions belonging to the Great Seljuk Period in the mihrab of the Neyriz Friday Mosque are discussed. This Mosque is one of the mosques built before the Great Seljuks, and its mihrab belongs to different periods. Some of these ornaments and inscriptions, based on the dates written in the mihrab (460/1068) coincided with the reign of the Great Seljuk king Sultan Alparslan. From the results obtained, it is understood that the ornamental composition of the mentioned mihrab includes inscriptions, vegetal and geometric decorations and that they are made in embossing and engraving techniques. There is no information about the artist of the stucco decoration and inscriptions of this mihrab. Some stucco inscriptions and ornaments are seen on this mihrab are similar to the stucco ornaments belonging to the first Islamic period's era of Iran (around the tenth century AD) obtained from Nishapur excavations, Qarakhanid period architectural decorations (840-1212), Ghaznavid Period architectural decorations (963-1186), Anatolian Seljuk architectural decorations (1075-1308) and stucco decorations of the Ilkhanid Period of Iran (1256-1353).

Keywords: Great Seljuk, Mosque, Architecture, Neyriz Friday Mosque, Stucco Ornament.

Giriş

Neyriz İran'da Fars Eyaleti'nin yönetim merkezi olan Şiraz'ın 230 km. doğusunda yer almaktadır. Neyriz Cuma Camisi, İran Milli Eserler Listesi'nde 192 sayılı numarayla kayıtlıdır. Yapının diğer adı, Neyriz Ulu Camisi'dir. Yapı, Neyriz şehir merkezinde (Gps Koordinatı: 29.191601, 54.318984), Kale Hoca ve İmam Mehdi caddelerinin birleştiği güney doğu köşede bulunmaktadır. Mihrap nişinin iç yüzeyinin sağ ve sol tarafındaki kitâbeler ile kavsaradaki kitâbe, tarih ile ilgili bilgi içermektedir. Ünlü coğrafya âlimi Makdisî, Neyriz Ulu Camisi'nin, şehrin pazarının yanında bulunduğunu kaydeder.¹ Çoğu araştırmacılar Makdisî'den naklen 340 tarihli bir kitâbeden bahsederken,² eserin gerek Arapça metninde, gerek Farsça çevirisinde böyle bir ifadenin bulunmadığı fark edilmektedir. Ayrıca günümüzde yapı üzerinde böyle bir tarih kitâbesi de bulunmamaktadır. Yapı, İran'da Selçuklulardan önce yapılmış camilerden biridir.³ Yapının banisi, mimarı ve mihrabın alçı süslemeleri ile kitâbelerin sanatçısı hakkında herhengi bir bilgi mevcut değildir. Cami, ilk önce tek eyvanlı olarak inşa edilmiş, Kaçarlar döneminde ilave edilen kuzey eyvanla, iki eyvanlı haline getirilmiştir. Güney eyvanın dış yüzünde sırlı tuğla süslemelere yer verilmiştir (Plan-1). Camide yapıya giriş çıkışı sağlayan sivri

¹ Ebü Abdillâh Şemsüddin Muhammed Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, II. Basıkı, Mekteb-i Medbuli, Kahire 1991, s. 429; Ebü Abdillâh Şemsüddin Muhammed Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Çev. Ali Monzevi, Neşr-i Kumeş, Tahran 1361 h.ş., s. 640.

² Bkz.: Guy Le Strange, *The Lands Of The Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia And Central Asia; From The Moslem Conquest To The Time Of Timur*, Cambridge University Press Warehouse, Cambridge 1905), s. 289-290; Seyid Muhammed Hüseyin Zakeri, *Mescid-i Camii Kebir-i Neyriz*, Gulamhüseyn Mimariyan (çev.), S. XXIV, Hünerayi Ziba, Tahran 1384 h.ş., s. 64; Andre Godard, *Athar-e İran*, Çev. Ebu'l-Hasen Servikad-i Mukeddem, C. III, Kuds-i Rezevi Yayinevi, Meşhed 1368 h.ş., s. 322.

³ Bkz.: Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1977, s. 347.

tonozlu iki kapı bulunmaktadır. Bunlardan birisi kuzey köşesinde (minarenin sol tarafında), diğeri ise doğu köşesinde yer almaktadır. Mihrabın karşısında yer alan eyvan, diğere göre daha küçük ölçülerde yapılmıştır. Caminin kuzey köşesinde yer alan silindirik gövdeli minare, tuğladandır. Yapıda kubbeli mekân bulunmamaktadır. Yapının ortasında dikdörtgen bir avlu bulunmaktadır. Avluda kible tarafından açılan yüksek ve geniş eyvan tonozunun sonunda zengin bezemeli bir alçı mihrap yer almaktadır. Mihrabın etrafında Safevi döneminden kalma alçı ile yapılmış kitâbe ve süslemelere rastlanmaktadır. Kible yönündeki eyvanın iki yanında dikdörtgen planlı birer mekân yer almakta ve eyvandan bu mekânlara bağlantı sonradan açılmış kapılarla sağlanmaktadır. Eyvandan yandaki mekânlara açılan üçer sivri kemerli açıklık gözükmektedir. Her bir mekân sivri tonozlu çatı ile örtülmüştür. Avlunun doğu ve batı tarafında revaklar bulunmaktadır. Revaklar avluya sivri kemerler ile açılmaktadır. Yapı dıştan, güney, batı ve doğu duvarlara bitişen payandalar ile tahkim edilmiştir (Resim-1). Mevcut kitâbelerine⁴ göre, yapı 460/1068 (Büyük Selçuklu dönemi/Sultan Alparslan zamanı),⁵ 560/1165 (Harezmsahlar dönemi/İlarslan zamanı), 946/1540 (Safeviler dönemi/I. Tahmasb zamanı), 1088/1677 (Safeviler dönemi/I. Süleyman zamanı), 1300/1883 (Kaçarlar dönemi/Nasreddin Şah zamanı) yıllarında onarım görmüştür. Yapının mihrabı Büyük Selçuklu döneminde onarım görmüştür. Bununla ilgili mihrapta 460/1068 (سنه ستين و اربع مائة) tarihi bulunmaktadır. Bu tarih Büyük Selçuklu Devleti'nin hükümdarı *Sultan Alparslan* zamanına denk gelmektedir. Ayrıca aynı kitâbede, mihrabın daha sonra farklı dönemlerde onarım geçirdiğine işaret eden üç ayrı tarih daha yer almaktadır⁶ (Resim-3). Cami günümüzde ibadete açıktır.

Mihrap Düzeni ve Alçı Süslemeler ile Kitabeler

Neyriz Cuma Camisi'nin mihrabı, kible duvarı ortasında yer almıştır. 4.09×4.01 m. boyutunda olan caminin mihrabında, üç çerçeve, beşik kemerli kavsara ve iki sütunçe bulunmaktadır (Resim 2, 4, 5, 6). Mihrapta iç içe iki mihrap nişi kurgusu yer alır. Mihrabın çizimindeki gölgelendirilmiş kısımlar Büyük Selçuklu, kavсарada yer alan kitâbe Şebankâre, mihrap nişinin iç yüzeyinin sağ ve sol tarafındaki kitâbeler Harezmsahlar (veya İlhanlılar),⁷ siyah renkte olan kısımlar ise Safeviler dönemine aittir (Çizim 1-2). Dıştan birin-

⁴ Neyriz Cuma Camisi'nin mihrabındaki Büyük Selçuklular dönemine ait tüm kitâbeler, ilk kez bu çalışmada doğru bir şekilde okunmuştur. Konuyla ilgili tüm araştırmalarda söz konusu kitâbelerin içeriği ile ilgili göze çarpan yanlışlıklar kaydedilmiştir.

⁵ 448-756/1057-1355 tarihleri arasında Fars Eyaleti'nde (Darab ve Neyriz şehirleri başta olmak üzere) kürt sünni-şafii Şebankâre Atabeyleri denen hanedan hüküm sürmüşler. Şebankâreler, İlhanlı Devleti'ne bağlı mahalli bir yönetimdir. Bkz.: İbnü'l-Belhi, *Farsnâme*, Guy Le Strange, R.A. Nicholson (eds.), Dünyayı Kitap, Tahran 1363 h.ş., s. 164. Bu yüzden Neyriz Cuma Camisi'nin mihrabında Şebankâre hanedanına mensup olan "*Melik Muzaferredîn Muhammed b. Mübariz*"ın (624-658/1227-1260) ismi yazılmıştır. Bu tarih, Moğolların İran'da hüküm sürdükleri süreci kapsamaktadır.

⁶ تاریخ محراب اول فی سنه ثلث و ستين و ثلث مائه و دوم فی سنه ستين و اربع مائه و سوم فی سنه ستين و خمس مائه مع السقف و چهارم امر المولى [عاصد] الملك و الدوله و [...] عز نصره فی جمادى الثانی

⁷ Kitâbede yer alan tarihlerden biri Harezmsahlar dönemine denk düşmektedir. Aynı kitâbede önceki dönemlere ait tarihlerin bulunması dolayısıyla söz konusu kısmın Harezmsahlar veya bir sonraki dönem yani İlhanlılara ait olması düşünülmektedir.

ci çerçevedeki Safevi dönemine ait sülüs karakterli kitâbe, Hz. Muhammed'e (sav) ve on iki imama salât-u selâm ibarelerini içermektedir. Birinci ve ikinci çerçevenin arasındaki bordürlerde, kırık çizgiler arasında bir ters bir düz yerleştirilmiş kalp şeklindeki motifin içine birer ucu sivri palmetlerin tekrarlanmasından meydana gelen bitkisel ve hendesî karakterli süsleme işlenmiştir (Resim 13; Çizim 4). Söz konusu süsleme, kazıma tekniğinde yapılmıştır.

Hafif içbükey yüzeye sahip olan ikinci çerçevede, kazıma tekniğiyle yapılmış bitkisel zemin üzerinde sülüs yazı karakterli kitâbe yer almaktadır (Resim 4, 6, 10). Zeminde görülen süsleme kompozisyonu, üzerinde belirli aralıklarda rumi ve palmetler yer alan zıt yönlerden gelen dairesel hatların birleşmesiyle oluşmaktadır. Kitâbenin birinci kısmında Hz. Ebûbekir'den (r.a.) rivâyet edilen bir Hadis-i şerif, ikinci kısmında ise Hz. Âişe'den (r.a.) rivâyet edilen bir Hadis-i şerif⁸ yazılmıştır.⁹⁻¹⁰

[...] رسول الله صلى الله عليه و على آله وسلم المساجد روضه من رياض الجنة فأكثرُوا فيها الرتع قيل و ما الرتع يا رسول الله قال سبحان الله و الحمد لله و لا إله إلا الله و الله أكبر و لا حول و لا قوة إلا بالله العلي العظيم عن عائشه رضي الله عنها قالت أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم ببناء المساجد في الدور و أن تنظف و تطيب

Farklı genişliklerde yapılan dört silme arasındaki üçüncü geniş çerçevede, kazıma tekniğiyle yapılmış girift bitkisel zemin üzerinde tezyîni ve yapraklı küfi yazı karakterli kitâbeye yer verilmiştir (Resim-11). Zemine işlenen süsleme kompozisyonu, üzerinde belirli aralıklarda rumi ve palmetlerin yer aldığı zıt yönlerden gelen iç içe dairesel hatların birleşmesiyle oluşmaktadır. Kitâbede saplı harflerin uçları tekrarlanan kum saatini anımsatan bir motif ve ona bağlanan simetrik iki rumi motifi ile son bulur. Buradaki kitâbe, tafdîl¹¹ ile ilgili İmam Şafî'nin bir sözünü¹² ihtivâ etmektedir.¹³

[ان افضل الناس بع رسول الله صلى الله عليه و على آله وسلم أبوبكر الصديق ثم عمر الفاروق ثم عثمان ذى النورين ثم علي بن ابي طالب رضوان الله [...]]

Kavsaranın alınlığında farklı genişliklerdeki iç içe iki silme ile kuşatılmış sülüs kitâbe, bitkisel süslemeli zemin üzerine yazılmıştır (Resim-9). Burada

⁸ Anlamı: Hz. Rasûlullah (sav) ki Allah'ın salatu ve selamı onun üzerine ve aline olsun dedi ki mescidler cennet bahçelerinden bir bahçedir ki içinde bolluk var. [?] sordu ki bolluk nedir ey Rasûlullah? Hz. Rasûlullah (sav) cevap verdi ki [şu zikir]: Allah şerikten ve kusurdan uzaktır. Her türlü hamd ve minnet Allah'a mahsustur. Allah'tan başka ilah yoktur. Güç ve kuvvet ancak yüce ve azamet sahibi olan Allah'a mahsustur. Hz. Âişe'den (r.a.) rivâyet edilir ki dedi Rasûlullah ki Allah'ın salatu ve selamı onun üzerine olsun mescidlerin mahallelerde inşa edilmesini emir etmiştir.

⁹ Bu hadis, camilerin nerede inşa edilmesi gerektiğine dair bir hüküm içermektedir.

¹⁰ Bu çalışmada köşeli ayraçta olan kelimeler kitabelerde bulunmamaktadır (Kitâbeden zamanla dökülmüş veya harap olmuştur.)

¹¹ Tafdil, insan-melek, peygamberler, sahâbe ve diğer insanlar arasında üstünlük açısından tercih yapmayı ifade eden bir terimdir. Bkz.: Mustafa Öz, "Tafdil", *DİA*, C. XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 369-371; Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa Ebu Bekir el-Beyhaki, *Menâkib-ı Şafî*, C. II, II. Baskı, Dâr-Alturas, Kâhire 1970, s. 433.

¹² Kitâbenin içeriği, daha önce yapılan tüm araştırmalarda Aşere-i Mübeşşere hadisi olduğu kanaatinin yanlış olması tespit edilerek düzeltilmiştir.

¹³ Anlamı: Hz. Rasûlullah'tan sonraki (Allah'ın salatu ve selamı onun üzerine ve aline olsun) [insanların en faziletli] Ebûbekir es-Sıddik sonra Ömer el-Fâruk sonra Osman-ı Zinnüreyn sonra Ali ibn Abi Talibdir ki Allah'ın hoşnutlukları [...].

kazıma tekniğiyle yapılan süslemeler, ikinci çerçevedeki süslemelerle benzerlik arz etmektedir. Sülüs kitabe şudur:¹⁴

لا اله الا الله الملك الحق المبين محمد رسول الله الصادق [الوعد] الامين.

Kavsarayı kuşatan kemer köşeliklerinde kazıma tekniğinde işlenmiş simetrik rumi ve palmetlerden oluşan girift bitkisel süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. Rumi ve palmetlerin yüzeylerine Ajde-kâri işlenmiştir (Resim-7). Kavsara kuşatma kemerinin yüzeyinde, bitkisel zemin üzerinde sülüs hatlı bir kitâbe bulunmaktadır (Resim 5, 8). Burada kazıma tekniğiyle yapılan süslemeler, ikinci çerçevede ve kavsaranın alınlığındaki işlenmiş süslemelere benzerlik göstermektedir. Kitâbede şu ibare yer almaktadır:¹⁶

يقول عن [...] رضي الله عنه قال قال رسول الله من قم¹⁷ مسجدا خرج من ذنوبه كيوم ولدته امه.

Mihrabın ışık-gölge tesiri uyandıran en dikkat çekici kısmı, kavsara kısmıdır. Çizimde belirtildiği üzere, Büyük Selçuklu üslubunu anımsatan alçı süsleme kompozisyonu, kavsaranın üst kısmında yer almaktadır (Resim 5, 12; Çizim-3). Kavsaranın iç kısmını dolanan bordürde yüzeyleri rumi ve Ajde-kâri ile kaplanan dalgalı çizgilerden meydana gelen bir süsleme kompozisyonuna yer verilmiştir (Resim 14; Çizim 5). Kavsaranın iç kısmında ise simetrik rumilerin kıvrıkdallar ile birleşmesinden meydana gelen girift bitkisel süsleme kompozisyonu ile bezenmiş zemin üzerinde kabartma ve ajur tekniğiyle işlenen bir tepelik rumi bulunmaktadır (Çizim-3). Tepelik ruminin yüzeyine simetrik girift palmet-rumi kombinasyonu işlenmiştir.

Karşılaştırma

Bu bölümde, Neyriz Cuma Camisi'nde bulunan alçı süslemeler, form açısından farklı dönemlerdeki benzer örneklerle karşılaştırılacak; söz konusu süslemelerin farklı dönemlere ait alçı süslemeleri ile benzerlikleri tablolar halinde sunulacaktır. Söz konusu dönemler, İran'ın X. asrı, Karahanlı Dönemi (840-1212), Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308) ve İran'ın İlhanlı (1256-1353) döneminden ibarettir.

Nişâbur şehrine ait (Tepe Medrese ve Sebz Puşan arkeolojik sit alanlarından çıkan) bazı alçı süslemelerde, Neyriz Cuma Camisi'nde görülen yazı tipi ve rumi ve palmet gibi motifler ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir (Tablo -1).

Neyriz Cuma Camisi'nde bulunan kûfi ve sülüs hatlı yazılar, rumi, palmet, hatayi motifler ve bu motiflerin yüzeylerine uygulanmış ajde-kâri bezemeler,

¹⁴ Anlamı: Melik, Hak ve Mübin olan Allah'tan başka ibadete lâyık hiçbir ilâh yoktur. Emin ve [sözünde] sadık olan Muhammed O'nun Resulü'dür.

¹⁵ Köşeli ayrıçta olan kelime kitâbede yazılmamıştır. Hâlbuki hadisin orjinal metninde "وعد/va'd" kelimesi geçmektedir (Bkz.: İbnü'l-Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, C. XVI, Kahire, Hicr, 1932-39, s. 585; Muhammed Emin b. Fadlullah b. Muhibbillah ed-Dimaşki el-Muhibbi, *Hülasatü'l-eser fi A'yanî'l-karnî'l-hadi Aşer*, C. II, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2006, s. 110.)

¹⁶ Anlamı: ...den ki Allah ondan razı olsun rivâyet edilir ki dedi Resulullah dedi kim [Allah için] cami yaparsa, annesinin onu doğurduğu gündeki mâsum hâli gibi günahlarından çıkar.

¹⁷ Arapça dil kurallarına göre buradaki قم kelimesinde bulunan ق harfinin üstünde âsar işareti konulması suretiyle قام şeklinde okunulması gerekir.

İran İlhanlı yapıları, Bestam Kâşâne Kulesi; İmamzade Rabia Hatun Türbesi Mihrabı ve İlhanlı dönemine ait İsfahan Cuma Camisi'nin bazı alçı bezemeleri ile büyük ölçüde benzerlik sergilemektedir (Tablo 1-2).

Ulaşılan sonuçlara göre, Anadolu Selçuklu eserleri, Tuzhisarı Sultan Hanı köşk mescidi, Sivas Ulu Cami'nin Mihrabı, Divriği Ulu Camisi batı taç kapısı, Ahlat Selçuklu mezar taşlarından bir ve Niğde Hüdavent Hatun Türbesi'ne ait rumi, palmet, hatayi, kıvrım dallar ve sülüs ve tezyini küfi hatlı yazıların genel görünümü, Neyriz Cuma Camisi'nde bulunan örnekler ile benzerlik göstermektedir (Tablo 3-4).

İlk Türk devletini temsil eden Karahanlılar'ın iki mimari eserlerinde (Öz-kent Türbeleri ve Talhatan Baba Camii) bulunan bazı süslemelerle Neyriz Cuma Camisi'ndeki alçı süslemelerin bazı örnekleri mukayese edilmiştir (Tablo-4). Sonuç itibarıyla Neyriz Cuma Camisi'nde görülen alçı süslemeler, form açısından, daha önce zikredilen dönemlerin süslemeleri ile büyük benzerlik arz etmektedir.¹⁸

Sonuç

Günümüze ulaşan alçı süslemelere bakarak, Büyük Selçuklu alçı süslemelerini yapan sanatçıların mesleklerinde mahir oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca alçı harcının çok çabuk sertleşen ve yapıldıktan sonra da kolayca hasar görebilen bir özelliğe sahip olması, onun ancak tam anlamıyla bir usta işi olmayı gerektirdiği söylenebilir. Büyük Selçuklu alçı süslemelerini içeren Neyriz Cuma Camisi'nin alçı süsleme kompozisyonları, yazı, bitkisel ve hendsi bezemeleri içermekte ve kabartma, kazıma ve ajur tekniğinde yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, bu camide işlenmiş alçı süslemelerde en tercih edilen uygulama tekniği, kabartma tekniğidir. Büyük Selçuklu Dönemi'nde çok seyrek bir biçimde uygulanan teknik, ajur tekniği olup, nadir örneklerinden biri bu camideki alçı süslemelerde kullanılmıştır. Yapıda, yazı ve bitkisel düzenlemelerin hendsi türe göre çoğunluğu teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu yapıdaki bezemelerin ortaya koyduğu derin güzelliklerin dışında, konuları önemli hususlar içeren hadislerden müteşekkil kitâbeler güzellik ve anlamları ile caminin değerine değer katmıştır.

Ulaşılan sonuçlara göre, Büyük Selçuklu cami mimarisinde en yoğun süsleme türünü yazılar oluşturmaktadır. Neyriz Cuma Camisi mihrabında yazılan küfi kitâbenin içeriği, daha önce yapılan tüm araştırmalarda *Aşere-i Mübeşşere* hadisi olduğu kanaatinin yanlış olması tespit edilerek düzeltilmiştir. Buradaki kitâbe, tafdil ile ilgili İmam Şafii'nin bir sözünü ihtivâ etmektedir. Yine mihrabın ikinci çerçevesinde yazılan sülüs kitabenin ikinci kısmında, Hz. Âişe'den (r.a.) rivayet edilen bir hadis-i şerifin yazılması tespit edilmiştir. Bu hadis, camilerin nerede inşa edilmesi gerektiğine dair önemli bir hüküm içermektedir. Bu mihrapta işlenen alçı süslemeler Büyük Selçuklu Dönemi'nden önce ve sonraki dönemlere ait süsleme örnekleri ile yakın benzerlik arz etmektedir.

¹⁸ Kısaltmalar: Bkz.: Bakınız / h.ş.: Hicri Şemsi / H.: Hicri.

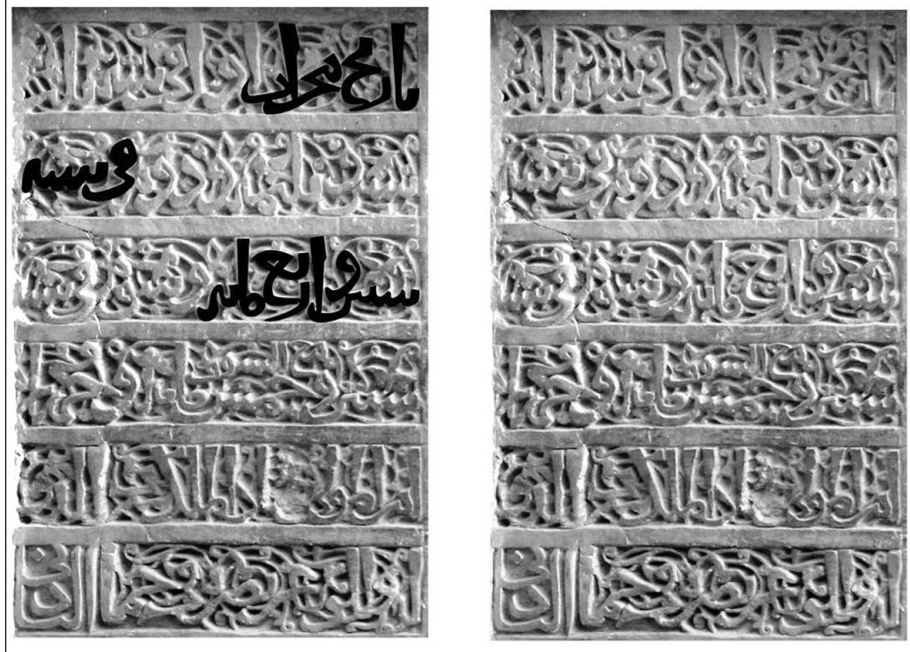
Resim, Çizim ve Tablolar
(Kaynağı belirtilmeyen fotoğraflar yazara aittir.)

Resim-1: Neyriz Cuma Camisi
1: Neyriz Cuma Camisi Arka Cephe Görünüşü,
2: Neyriz Cuma Camisi Giriş Cephe Görünüşü
3: Neyriz Cuma Camisi Güney Eyvanı
4: Neyriz Cuma Camisi Minaresi

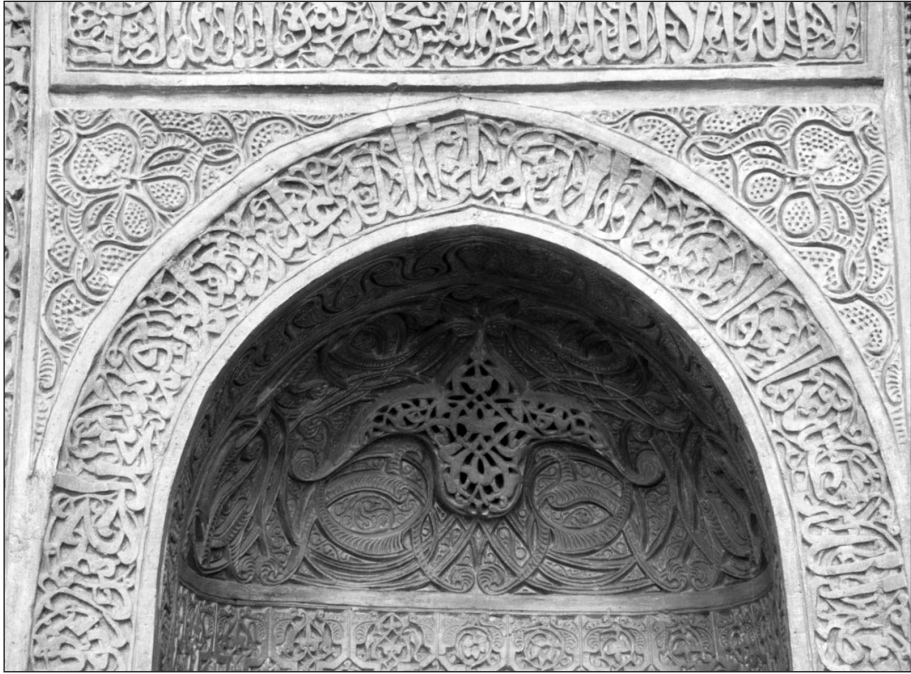
Resim-2: Neyriz Cuma Camisi Mihrabı Genel Görünümü (Sophie Hay'dan)

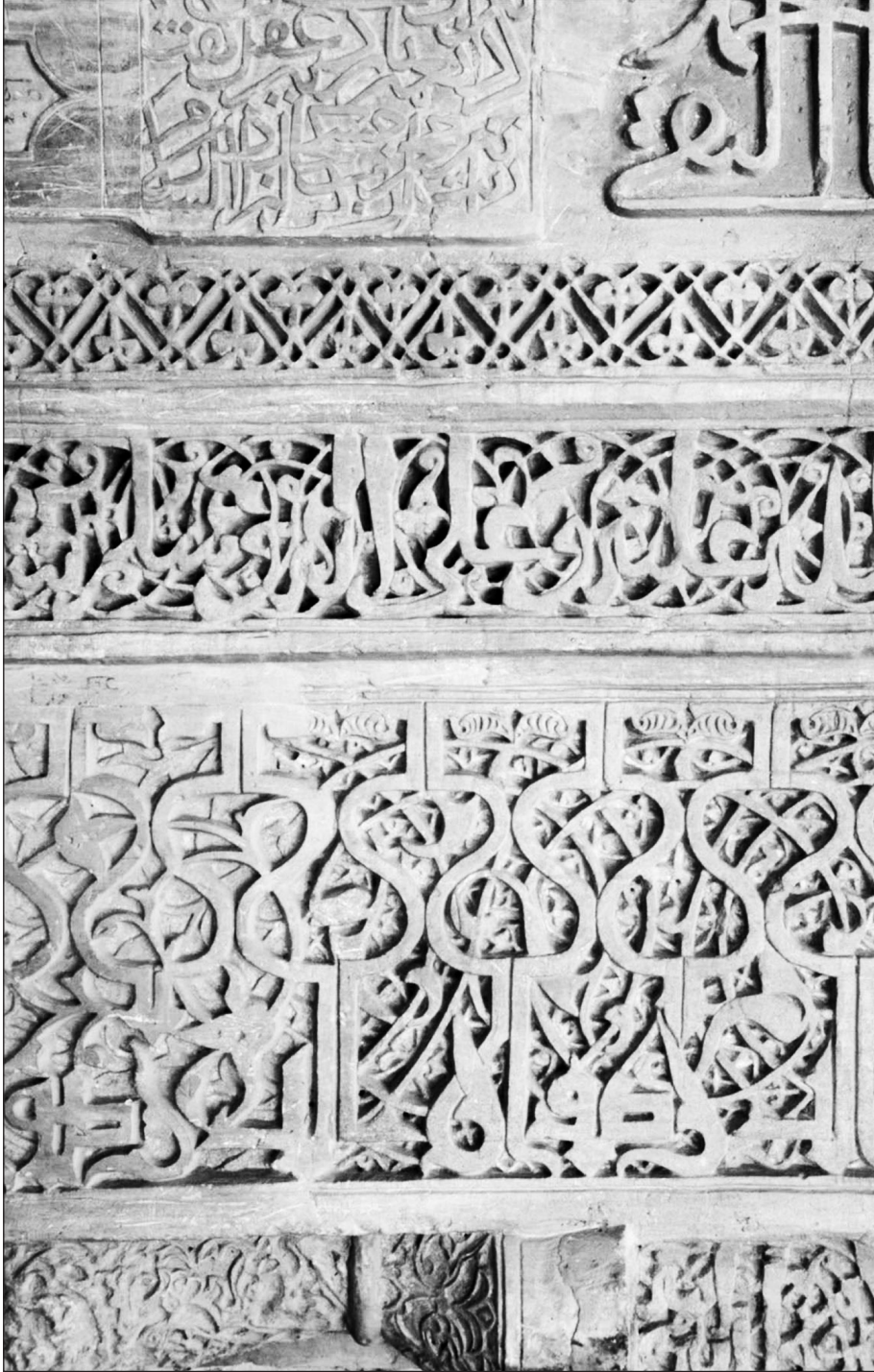
Resim-3: Neyriz Cuma Camisi Mihrabındaki
Büyük Selçuklu Dönemine Denk Gelen Tarih Kısmını İçeren Kitabe

Resim-4: Neyriz Cuma Camisi Mihrabından Ayrıntı (Sophie Hay'dan)

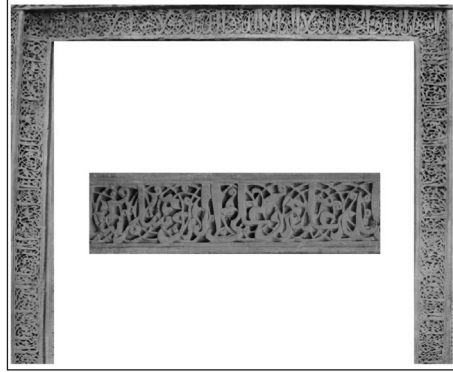
Resim-5: Neyriz Cuma Camisi Mihrabından Ayrıntı

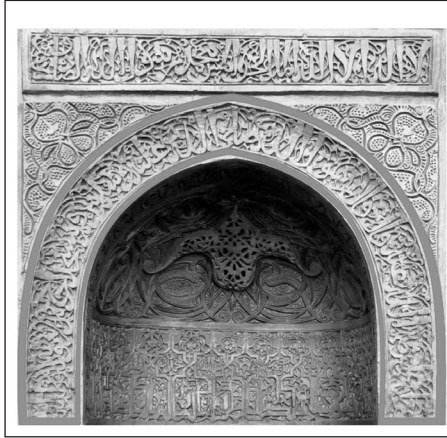
Resim-6: Neyriz Cuma Camisi Mihrabından Ayrıntı

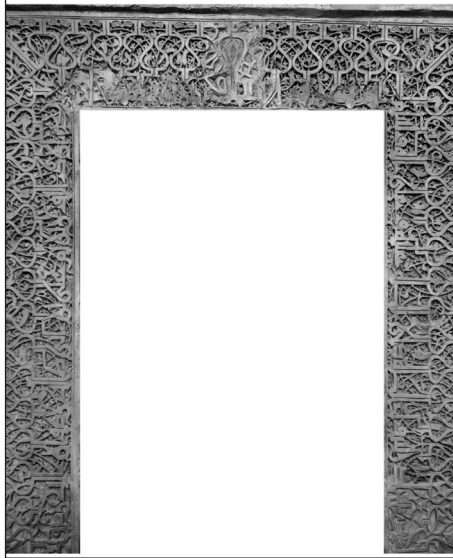
Resim-7:
Neyriz Cuma Camisi Mihrap Kavsara Köşelikleri

Resim-10:
Neyriz Cuma Camisi
Mihrap Sülüs Kitâbesinden Ayrıntılar

Resim-8:
Neyriz Cuma Camisi
Mihrap Kavsara Kuşatma Kemerini

Resim-11:
Neyriz Cuma Camisi
Küfi Kitâbesinden Ayrıntılar

Resim-9:
Neyriz Cuma Camisi Mihrap Alınlığı

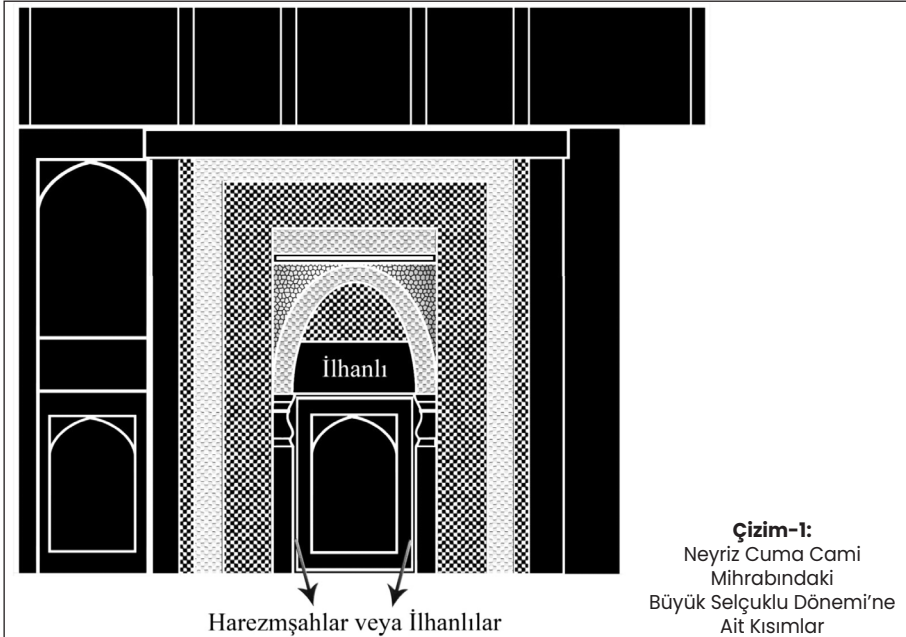
Resim-12:
Neyriz Cuma Camisi Mihrap Kavsarası

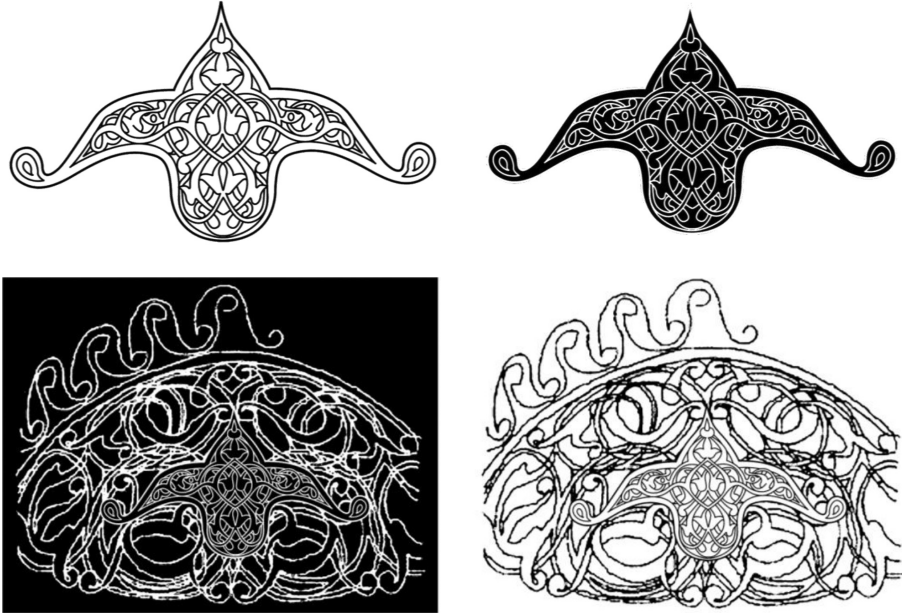
Resim-13: Neyriz Cuma Camisi Mihrabı Birinci Bordüründen Ayrıntılar

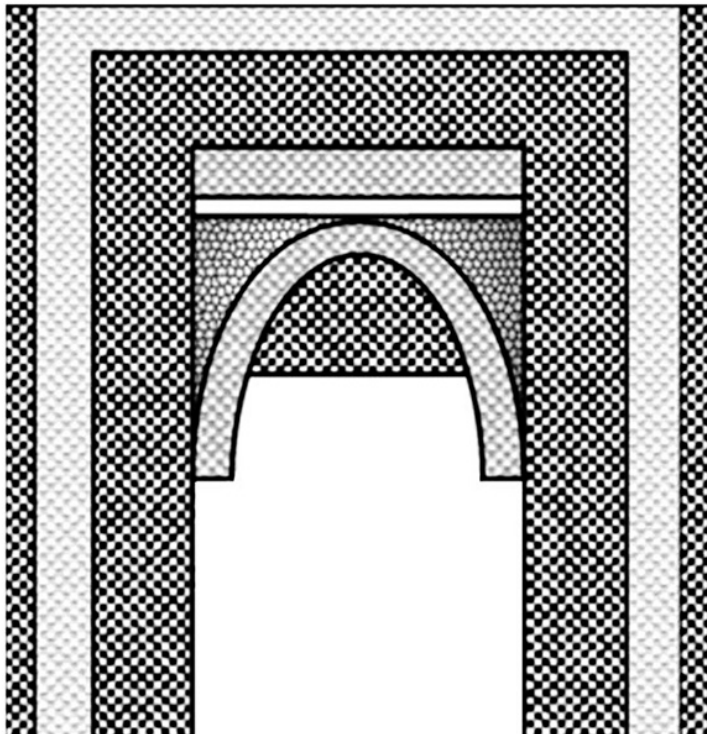
Resim-14: Neyriz Cuma Camisi Mihrap Kavsarası Dış Sınırları

Çizim-1:
Neyriz Cuma Cami
Mihrabındaki
Büyük Selçuklu Dönemi'ne
Ait Kısımlar

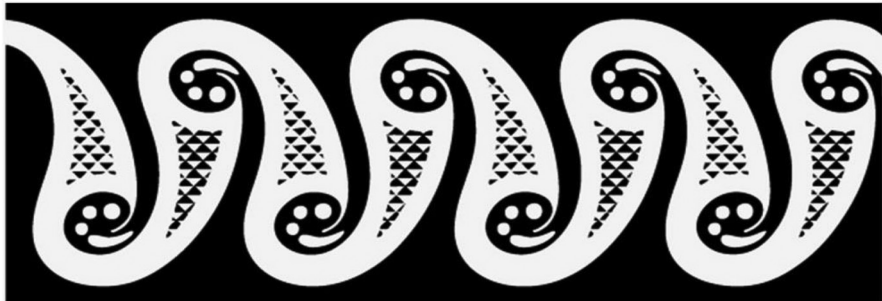
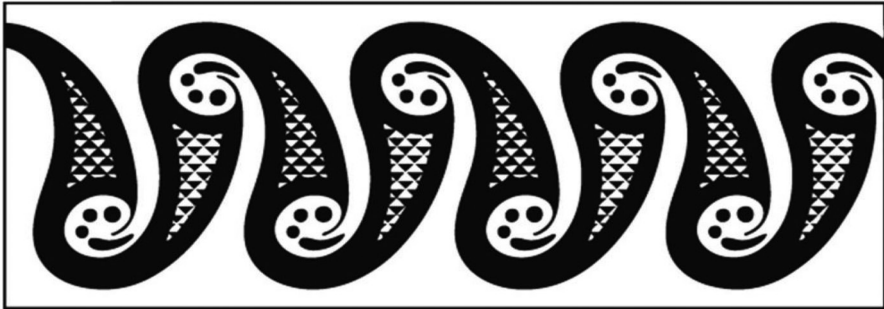
Çizim-3: Neyriz Cuma Camisi Mihrap Kavsarası

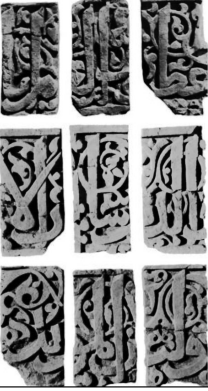

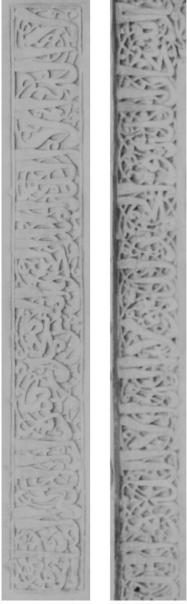
Çizim-2: Neyriz Cuma Camisi Mihrabındaki Büyük Selçuklu Dönemi'ne Ait Kısımlar

Çizim-4: Neyriz Cuma Camisi Mihrabı Birinci Bordürü (Azam Münezzeh'den)

Çizim-5: Neyriz Cuma Camisi Mihrap Kavsarası Dış Sınırları (Azam Münezzeh'den)

<p>İran'ın İlk İslâmî Devirleri (X. yüzyıl) (Nîşâbur Şehri)</p>	<p>Neyriz Cuma Camisi Mihrabı</p>
	
<p>İran'ın İlhanlı Dönemi (1256-1353)</p>	<p>Neyriz Cuma Camisi Mihrabı</p>
 <p>Bestam Kaşane Kulesi, İran, Simnan, Bestam</p>	

Tablo-1: Neyriz Cuma Camisi Mihrabındaki Süslemelerin Diğer Dönemlere Ait Süslemeler İle Karşılaştırılması

İran'ın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Neyriz Cuma Camisi Mihrabı
 <p data-bbox="358 704 529 722">İsfahan Cuma Camisi</p>	
 <p data-bbox="358 953 529 972">İsfahan Cuma Camisi</p>	
 <p data-bbox="358 1300 529 1319">İsfahan Cuma Camisi</p>	
 <p data-bbox="297 1485 555 1554">İmamzade Rabia Hatun Mihrabı, İran Ulusal Müzesi, Tahran</p>	

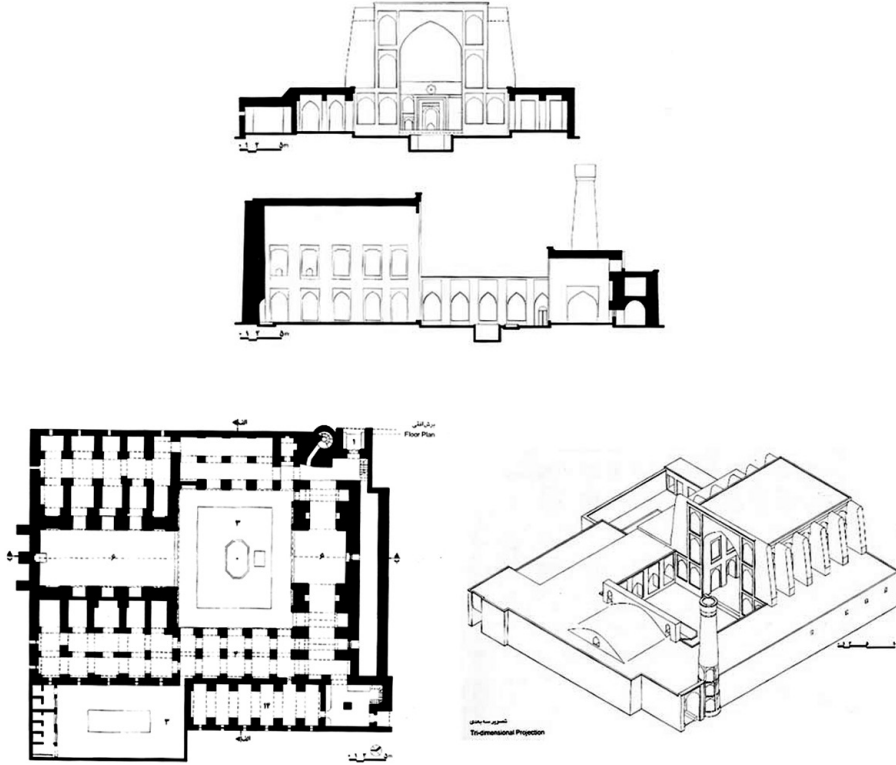
Tablo-2: Neyriz Cuma Camisi Mihrabındaki Süslemelerin Diğer Dönemlere Ait Süslemeler İle Karşılaştırılması

Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)	Neyriz Cuma Camisi Mihrabı
 <p>Tuzhisarı Sultan Hanı, Kayseri-Sivas Güzergâhı</p>	
 <p>Silvan Ulu Camii</p>	
 <p>Divriği Ulu Camii</p>	
 <p>Ahlat Selçuklu Mezar Taşı</p>	

Tablo-3: Neyriz Cuma Camisi Mihrabındaki Süslemelerin Diğer Dönemlere Ait Süslemeler İle Karşılaştırılması

<p>Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)</p>	<p>Neyriz Cuma Camisi Mihrabı</p>
 <p>Niğde Hüdavend Hatun Türbesi</p>	
<p>Karahanlar Dönemi (840-1212)</p>	<p>Neyriz Cuma Camisi Mihrabı</p>
 <p>Özkent Türbeleri - Kırgızistan, Özkent</p>	
 <p>Talhatan Baba Camii, Türkmenistan, Merv</p>	

Tablo-4: Neyriz Cuma Camisi Mihrabındaki Süslemelerin Diğer Dönemlere Ait Süslemeler İle Karşılaştırılması

Plan-1: Caminin Kesitleri (üst), Plan (sol) ve Perspektif Görünüşü (sağ)

Kaynak: ANONİM (Kambiz Haji Ghassemi'nin nezâreti ile), *Ganjnameh, Cyclopaedia of Iranian Islamic Architecture*, Vol: 8, *Congregational Mosques*, Shaid Beheshti University Faculty of Architecture and Urban Planning, Tahran 1999, 58-60.

Kaynaklar

ANONİM (Kambiz Haji Ghassemi'nin nezâreti ile): *Ganjnameh, Cyclopaedia of Iranian Islamic Architecture*, Vol: 8, *Congregational Mosques*, Shaid Beheshti University Faculty of Architecture and Urban Planning, Tahran 1999.

CEZAR, Mustafa: *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1977.

ED-DİMAŞKI EL-MUHİBBİ, Muhammed Emin b. Fadlullah b. Muhibbilah: *Hülasatü'l-eser fi A'yani'l-karni'l-hadi Aşer*, C. II, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.

EL-BEYHAKI, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa Ebu Bekir: *Menâkıb-ı Şafî*, C. II, II. Baskı, Dâr-Alturas, Kâhire 1970.

GODARD, Andre: *Athar-e İran*, Çev. Ebu'l-Hasen Servikad-i Mukeddem, C. III, Kuds-i Rezevi Yayınevi, Meşhed 1368 h.ş.

İBNÜ'L-BELHI: *Farsnâme*, Guy Le Strange, R.A. Nicholson, Dünyayı Kitap, Tahran 1363 h.ş.

İBNÜ'L-KESİR: *el-Bidâye ve'n-nihâye*, C. XVI, Kahire, Hicr 1932-39.

MAKDİSÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed: *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, II. Baskı, Mekteb-i Medbuli, Kahire 1991.

_____ : *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Çev. Ali Monzevi, Neşr-i Kumeş, Tahran 1361 h.ş.

MÜNEZZEH, Azam: *Mîhrab-ı Mescid-i Camii Neyriz*, İntisarar-i Vasif, Şiraz 1397 h.ş.

ÖZ, Mustafa, "Tafdîl", *DİA*, C. XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

STRANGE, Guy Le: *The Lands Of The Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia And Central Asia; From The Moslem Conquest To The Time Of Timur*, Cambridge University Press Warehouse, Cambridge 1905.

ZAKERÎ, Seyid Muhammed Hüseyin: "Mescid-i Camii Kebir-i Neyriz", Gulamhüseyin Mimariyan (çev.), *Hünerayi Ziba* 24 (1384 h.ş), 64.